

Af denne anmeldelses mange detaljer må det fremgå, at udspisningsregistrene som kildemateriale til hoveriets historie er ufuldstændige og urigtige på mange punkter. Det har udgiveren ikke fortiet, men ved at meddele de mange tabeller risikerer han i høj grad at blive taget til indtægt for en opfattelse af udviklingen, som han ikke *kan* og formentlig heller ikke *vil* hævde (f.eks. ud fra tabel 13, der giver det umiddelbare indtryk, at en bondes gennemsnitlige hoveri blev halveret i de 30 år efter 1576/77). I stedet for både her og der at mane til forsigtighed med dette store, usikkerhedsfyldte materiale, hvad den statistiske udnyttelse angår, burde Rise Hansen åbent have erklæret, at om hoveriets udvikling i perioden 1570–1620 er vi i *hovedsagen* ikke bedre orienteret end før; jeg vil endda mene, at denne publikation øger forvirringen unødigt for læsere i almindelighed. De overordentlig mange interessante enkeltheder i udspisningsregistrenes kulturhistoriske mosaik skal prises, men hoveriets *omfang* på Ringsted Kloster kender vi stadig ikke. Er andre lens udspisningsregistre ikke mere overbevisende, må der for fremtiden gøres kortere proces ved behandlingen af dette materiale.

FRIDLEV SKRUBBELTRANG

SVEND LARSEN: Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede I–II. Fynske Studier V. Udg. af Odense Bys Museer. Disp. Odense 1965. 315, 510 s. Ill. 90 kr.

I sammenligning med den ofte meget dystre skildring af det danske borgerskabs vilkår i 1600-tallet, som en ældre generation anlagde, har den nyeste forskning ikke blot kunnet fremlægge en langt større konkret viden, men også en betydeligt mere afbalanceret og nuanceret vurdering. J. A. Fridericia lagde hovedvægten på, at borgerstandens »fremblomstring« blev standset og ødelagt af krigene i Christian IV.s og hans efterfølgers tid, trods de spæde muligheder for materiel vækst, der havde været til stede ved århundredeskiftet; kapitalmangel, udenlandsk konkurrence og mangel på en hjemlig industri bidrog ligeledes væsentligt. Fridericia fandt det endda nødvendigt at fremdrage de momenter, der kunde tale til undskyldning for, at Christian IV ikke greb det jydsk borgerskabs opfordring 1629 til at gøre op med det forkætrede adelsvælde.¹

Moderne forskning er tilbøjelig til at anlægge et noget mindre pessimistisk syn på borgerstandens (købmandsaristokratiets) økonomiske aktivitet, men har samtidig meget stærkt betonet de merkantilistiske – omend ikke dermed *ipso facto* borgervenlige – træk i regeringens politik

¹ J. A. Fridericia i Danmarks Riges Historie IV, 1896–1902, s. 65 ff., 331 ff., 489 f., 502, 615 f. En noget mindre barsk vurdering af situationen i sidste halvdel af 1500-tallet giver Wm. Møllerup, sst. III:2, s. 275 ff.

og det ofte meget intime samarbejde mellem staten og handelserhvervene (specielt i København). Endelig bør det ligeledes fremhæves, at vor tids forskning betoner de sociale skel i bysamfundene; den nye vurdering tager først og fremmest sigte på købstædernes kommercielle overklasse, hvis økonomiske styrke gav den baggrund for at rejse krav på politisk og social ligeberettigelse med adelen.²

Grundlæggerne af den moderne vurdering er Albert Olsen og – mere indirekte – Astrid Friis. Arbejdet med udforskningen af de danske købstæders og byerhvervs historie i 17. århundrede har allerede nu sat rige frugter, hvortil også dr. Svend Larsens værk hører; forfatteren fremhæver i sin indledning selv de personlige og forskningsmæssige impulser fra Albert Olsen, men på den anden side er han også på en række punkter nået udover dennes synspunkter. Værket følger sig på én gang smukt ind i den moderne forskningstradition og bringer værdifulde nye aspekter til. Det er derfor også tragisk, at musæumsdirektør Svend Larsen ikke nåede at høste den naturlige anerkendelse for sit store værk; den filosofiske doktorgrad ved Århus universitet blev konfereret ham posthumt, og bogens udgivelse har måttet besørges af hans søn, amanuensis Knud Larsen og musæumsdirektør Niels Oxenvad.

Dr. Svend Larsen har med sit store værk sigtet mod en undersøgelse af de fynske byers aristokrati, at beskrive og analysere »de kredse, hvoraf de fynske købstæders råd udgik i det 17de århundrede« med århundredeskiftet som nedre og købstadsforordningen 1682 som øvre grænse. Undersøgelsens formål er ikke primært bystyrets funktioner (selvom også disse inddrages i vid udstrækning), men navnlig rådsaristokratiets struktur og sammensætning, dets økonomiske og sociale aktivitet over bred front. Værket er i høj grad prosopografisk anlagt og kan nyde godt af alle de fordele, en sådan undersøgelsesmetode kan byde, når materialet som her er fyldestgørende og rigt facetteret.

Undersøgelsen af alle de aspekter, som inddrages i undersøgelsesfeltet, hviler derfor på, hvad der lader sig fremdrage – af vidt spredte kilder – om hver enkelt rådmand og borgmester i en række nordfynske købstæder; deres slægtskabsforhold udredes for »forældre og sødskende og disses ægtefæller, hustruens forældre og sødskende og disses ægtefæller, samt rådmændenes børn og svigerbørn« (s. 10); i alt inddrages således 8–900 personer, som gøres til genstand for systematisk behandling under forskellige synsvinkler. Kildematerialet hentes naturligvis først og fremmest i byarkivernes rige samlinger – skifter, tingbøger, skøde- og panteprotokoller, regnskaber osv. – men i den nødvendige udstrækning også i lensforvaltningens akter, hvorimod centraladmini-

² Jf. Svend Ellehøj, *Christian IV.s tidsalder, Politikens Danmarkshistorie* 7, 1964, s. 137 ff., 326 ff., 440 f.; Johan Jørgensen, *Patriciat og enevælde, Hist. Medd. om København, årbog* 1964, s. 75 ff.; jf. også *Fortid og Nutid XXIII*, 1965, s. 470 f.

strativt materiale ikke inddrages i større omfang. Resultatet af disse studier fremlægges i bilagene til afhandlingen (bind II), der således får en uvurderlig betydning for fremtidig forskning.

Det må have krævet et respektindgydende tålmod at gennemføre så enormt et mosaikarbejde, som der her er tale om, men man bør tilføje, at dette endda ikke er bogens væsentligste fortjeneste. Hele det store materiale analyseres – som det allerede er strejft – under en række forskellige og yderst centrale synspunkter, således at bogen også i den henseende får en meget central placering i udforskningen af det 17. århundredes historie. Den udmærker sig ved sin uhyre konkrete besvarelse af alle de spørgsmål, der stilles til kilderne, men problemstillingens smidighed har samtidig kun været mulig, fordi dr. Larsens definitionsapparat er så bredt, at det baner vejen for undersøgelser over langt bredere front end det hidtil har været tilfældet.

Fremfor at operere med det traditionelle patriciats-begreb – som er af tysk herkomst (Georg von Below), og som synes at have bundet synsfeltet til helt eller delvis fikserede slægtsklaner, hvorfra magistratsposterne rekrutteredes – har Svend Larsen efter de erfaringer, hans egne studier har givet ham, foretrukket den bredere betegnelse rådsaristokrati. Han bestrider ikke, at den tyske byhistoriske forsknings knappologier *kan* have haft gyldighed i Tyskland i middelalderen, men han bestrider med rette, at von Belows kategorier har direkte relevans for Danmark. Afvisningen har unægtelig væsentlig betydning, fordi patriciatsteorien vistnok især gennem Mackeprangs og Munchs studier havde vundet fodfæste her i landet. Karakteristisk nok synes kun Hugo Matthiessens fornemmelse for det konkrete materiale at have været tilstrækkelig stærk til at gennembyrde denne konstruktion.

Rådsaristokratiet synes netop ikke at have været bundet til en fast afgrænset slægtsgruppe. Det er nok muligt, at den velkendte, fynske byadel på tidligere tidspunkter *kan* have rummet elementer i den retning, men tilsvarende tendenser spores ellers kun i et stagnerende bysamfund som Assens (s. 85 ff.; en lignende iagttagelse har Johan Hvidtfeldt gjort for Tønders vedkommende). Som hovedregel dokumenterer forfatteren, at rådsaristokratiet i (dengang) driftige handelsbyer som Odense og Nyborg tværtimod præges af stadige fluktuationer (kap. III). Bystyret rekrutteredes langtfra overvejende fra de gamle slægter, men fik stadig tilskud udefra, især åbenbart af personer, der havde haft tilknytning til lensadministrationen (og private godser) som fogeder eller skrivere, eller som tidligere havde ernæret sig som købmandstjenere; »svigersønner« af rådsaristokratiet inddrages med fuld ret i studiefeltet. Rådsaristokratiet, hvorfra magistratsposterne besattes, synes således snarest at have været byens økonomiske overklasse, købmandsaristokratiet, hvortil dygtighed og stræbsomhed også gav udenforstående ad-

gang. Resultatet bekræftes ved undersøgelser på grundlag af skiftematerialet af rådmandskredsens faste ejendom og løsøre og af dens placering i bysamfundet med udgangspunkt i skatteregistre (kap. V–VI).

Afslutningsvis redegør dr. Larsen for de strukturelle ændringer i bystyret, som udløses af den økonomiske stagnation efter midten af århundredet og af enevældens indførelse. Der spores en tydelig tendens til, at den unge generation af rådsaristokratiet opgav deres fædres profession til fordel for immaterielle erhverv, medens de tilbageblevne købmænd åbenbart bevidst unddrog sig magistratsposter. Portene åbnes således for den enevældige regerings indflydelse på bystyret, rådmandsposterne omformes til offentlige embeder, og centralmagtens indgreb var en kendsgerning allerede inden de nye former kodificeredes i købstadsforordningen 1682 28. januar.

Dr. Svend Larsen kommer herved – og formentlig med rette – i modsætning til dr. Munch, som havde hævdet, at lensmændenes kontrol med bystyret før 1660 havde hindret dets selvstyre, som først enevældens reformer og det direkte forhold til centralstyret gav virkelige udfoldelsesmuligheder.³ Forfatteren fastholder, at lensmændene med meget få betydningsfulde undtagelser ikke synes at have benyttet deres kompetence til aktive indgreb i bystyret, og at de fyenske byer – ligesom vi nu gennem dr. Johan Jørgensens studier ved, at det var tilfældet i København – fra første færd fik det autoritære styres kærlighed at føle.

Der kan næppe være nogen tvivl om, at dette synspunkt bør understreges med ganske særlig styrke. Konflikterne i Odense udsprang åbenbart bl. a. af de velkendte stridigheder om skatteligningen, som allerede 1632 havde givet anledning til interne sammenstød; allerede i 1660'erne endte konflikterne som bekendt med, at centralmagten afgjorde kompetencestriden mellem byøvrigheden og centralstyrets repræsentanter til fordel for de sidste. En bagatelsag om »nogen ørefigen« og magistratens dom over landsdommer Jens Lassen gav anledning til, at højesteret 1667 efter majestætens ordre dømte hele magistraten i kongens nåde og unåde for at have grebet ind på centralstyrets enemærker; den højt ansete – men omstridte – borgmester Knud Jacobsen Blanckenberg blev afskediget i samme anledning.⁴ Enevældens principper tog således meget tidligt form; de gav næppe plads for det selvstyre, dr. Munch forestillede sig trods privilegiebestemmelserne 1661, og de indeholdt næppe heller noget altfor kraftigt incitament til at påtage sig byens ombud på de nye vilkår. På den anden side er det nok karakteristisk, at det nye styre banede vejen for samarbejdsvillige og

³ P. Munch, *Købstadsstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til Enevældens Ophør I*, 1900, s. 77; Svend Larsen, s. 213 ff., 249 ff.

⁴ Svend Ellehøj i *Højesterets Historie 1661–1961 I*, 1961, s. 236–38.

entreprenante personer som Peder Børtling og landsdommerens broder, Niels Lassen.

Ændringerne i bystyrets organisation og sammensætning beror dog ikke blot på det nye styres indgreb, men formentlig i høj grad også på økonomiske forhold. Et af bogens mest centrale – og mest givtige – kapitler behandler netop rådsaristokratiets økonomiske grundlag, et andet »sammenbruddet« (kap. IV og IX), og begge fremlægger et uhyre omfattende, konkret materiale; hovedlinier og konklusioner synes ikke voldsomt i mængden af detaljer, men de fortoner sig ikke.

På grundlag af materialet i skifterne – som dækker det halve århundrede mellem 1630 og 1680 – har dr. Svend Larsen været i stand til at identificere to forskellige købmandstyper i de fynske købstæder, to typer som det siden også viser sig muligt at kombinere med studiet af rådsaristokratiets sammensætning. Den første af de to grupper beskæftigede sig fortrinsvis med handel og eksport af landbrugets hovedprodukter, øksne, korn og smør; denne gruppe synes overvejende at være rekrutteret af personer, som havde startet deres løbebane i lensforvaltningen eller på de adelige godser. Den anden hovedtype af købmænd deltog overvejende i importen og videreförhandlingen af kramvarer – overvejende fra Lübeck, Hamburg og Amsterdam – og synes at være udgået af gruppen tidligere købmandstjenere, som havde indarbejdet eller indgiftet sig i rådsaristokratiet. Identifikationen af disse to købmandstyper virker måske ikke umiddelbart overraskende. Tidligere fogeder eller skrivere havde jo på forhånd deres naturlige kontakter hos landbrugets storproducenter; det gælder – som den måske mest prominente – Thomas Brodersen Riisbrigh, der havde været knyttet til Odensegård i Holger Rosenkrans' lensmandstid, og som bevarede både den personlige og økonomiske forbindelse med Rosenholm. På tilsvarende måde kunde man hæfte sig ved, at en del af de forhenværende købmandstjenere var indvandrere fra Hamburg, Lübeck eller Westphalen, og at også de formodentlig har haft kontakter at bygge videre på.

Dr. Larsens iagttagelse er ikke destomindre ganske væsentlig, fordi den for første gang på så velunderbygget måde har kunnet fastslå både den sociale og den økonomiske struktur i købstædernes overklasse. Men disse undersøgelser kombineres tillige med en analyse af de konjunkturbestemte indflydelser på købmandsgruppen. Forfatteren konstaterer, at skiftematerialet efter 1660 tydeligt afspejler en anden og væsentligt mere beskeden handelsaktivitet efter dette skel end før, at kramhandlernes udenlandske kredit synes at være forsvundet efter midten af århundredet, og at man først i de sidste årtier af 1600-tallet påny finder skifter, hvis format og likviditet kan stå mål med de store købmandsskifter fra 1630'erne og 1640'erne. I det hele taget synes materialet fra denne periode mellem kejserkrigen og Torstenssonfejden at tyde på solid vel-

stand og en økonomisk aktivitet, som er bemærkelsesværdig. Specielt på baggrund af den traditionelle tilbøjelighed til at sætte det endegyldige skel ved 1625 forekommer påvisningen af 1630'ernes velstand, som iøvrigt også synes at være kommet de økonomisk bedst funderede grupper af adelen til gode, mig at høre til bogens vigtigste resultater.

I en anden sammenhæng (kap. IX, s. 217 ff.) betoner dr. Svend Larsen imidlertid tillige – i bedre overensstemmelse med den traditionelle vurdering – den økonomiske lammelse, som fulgte i krigenes spor mellem 1625 og 1660, men uden altfor kategorisk at fastholde det økonomiske vandskel ved Danmarks indtræden i kejserkrigen. Men han lægger tillige afgørende vægt på et andet aspekt, købmandsgruppens afhængighed af adelens købekraft og likviditet. Det er fuldt korrekt, at vi i første halvdel af 1620'erne finder næsten overvældende vidnesbyrd om adelens likviditetsvanskeligheder; forfatteren fremdrager (s. 222 ff.) en række eksempler på, hvorledes adelige kom i gæld til købmænd for leverancer eller ved direkte lån, eventuelt begge dele. Man fremhæver, at borgerlige kreditorer kun havde ringe sikkerhed og stakket frist, når de måtte lade sig indføre i adeligt gods eller tage privilegeret gods som pant (oftest vel underpant); tilgodehavenderne på de fyenske herregårde omdannes fra »visse tilstandendes gæld« til »uvisse« fordringer. Efter 1660 forsvinder de adelige debitorer omtrent helt fra skiftematerialet (bl. a. vel fordi godsprivilegiernes begrænsninger af indførsel var faldet bort).

Dr. Svend Larsen er dog tillige opmærksom på, at den økonomiske stagnation først fra begyndelsen af 1640'erne går over i latent krise. Det er ubestrideligt rigtigt, at årene mellem 1618 og 1625 præges af akutte kriser af international rækkevidde; de blev utvivlsomt accelereret af landbrugskriser og kreditstramning under Christian IV.s krigsforberedelser. Krigsårene tærede naturligvis ligeledes hårdt på både adelens og købmændenes økonomiske ressourcer, og de første år efter krigen mærkes af pengeknaphed. Det er ligeledes rigtigt, at de fyenske købmænds andel i øksneeksporten (af flere grunde) svandt ind efter krigen (jf. s. 99 f.).⁵

På den anden side bør der nok tillægges forfatterens påvisning af velstand og økonomisk aktivitet i de fyenske købstæders overklasse i 1630'erne så stor vægt, at man nødsages til at rejse spørgsmålet, om ikke Danmarks neutralitet, krigsoperationerne i Tyskland og de svenske handelsrestriktioner i Østersøområdet har skabt betingelser for en kortvarig højkonjunktur indtil slutningen af 1630'erne eller de første år af det følgende årti. Der behøver ikke at være tale om noget generelt fænomen, men både de store købmandsskifter fra de fyenske købstæder og den omfat-

⁵ Jf. Jens Kolmos, *Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv fra slutningen af 16. til midten af 17. århundrede*, *Fynske Årbøger* V:2, Odense 1955, s. 234 ff.

tende aktivitet, som periodens godsregnskaber afspejler, kunde tyde på, at landets økonomiske overklasse, byernes rådsaristokrati og de største adelige hartkornsbesiddere, har været i stand til at profitere af situationen.

Trods vor tids nybrud har både den byhistoriske og den adelshistoriske forskning – som i mange henseender må være to sider af samme sag – endnu lang vej, inden vi med fuld sikkerhed kan fastslå virkningerne af 1600-tallets konjunkturforløb med alle nuancer. Albert Olsens studier i 1930'erne har uomtvisteligt banet vejen for den moderne vurdering på dette område, men allerede nu kan man hæfte sig ved en række nye træk, først og fremmest den langt mere fremskredne nuancering af borgerskabets økonomiske situation og udvikling. I denne henseende er dr. Svend Larsens store værk af forskningsmæssig meget stor betydning; det fremlægger et overmåde omfattende nyt materiale og betydningsfulde nye synspunkter, ikke mindst på den økonomiske situation i 1630'erne. Men afhandlingen udmærker sig tillige ved sin usædvanlige stofmættethed og sin meget konkrete teknik; den hviler på et enormt kildemateriale, og den smidighed, hvormed dette stof behandles fra mange forskellige synspunkter, har tillige bragt nye resultater af stor vigtighed.

E. LADEWIG PETERSEN

ARNE STADE: Erik Dahlberg och Carl X Gustafs Krigshistoria. Udg. af Militärhistoriska Avdelningen vid Kungl. Militärhögskolan som Carl X Gustaf-Studier 3. Militärhistoriska Förlaget 1967. Indgår som nr. 12 i Acta Universitatis Stockholmiensis. 448 s. 42,40 sv. kr., indb. 49,50 sv. kr.

Det stort anlagte fællesnordiske samarbejde om Carl X Gustafs krigshistorie er hermed resulteret i et tredje tykt bind, ovenikøbet en disputats. Det overrasker ikke kredsen omkring dette samarbejde, at Arne Stade (A.S.) er nået så vidt, da han har slidt med emnet fra 1957 i det mindste. A.S. er således en mand, der har et dybtgående kendskab til periodens krigshistoriske problematik, ikke mindst hvad angår de kildemæssige forhold. Han er godt rustet til opgaven, da han i sin person forener den svenske linieofficers uddannelse med et ordinært universitetsstudium.

Erik Jönsson Dahlberg (E.D.), født 1625, død 1703, er en af den svenske stormagtstids mest markante skikkelser. Rigt begavet som han var, lykkedes det ham at tjene sig op fra små kår til samfundets højeste top. Men ikke nok med det. Hans uhyre energi tillod ham at præstere meget mere end en strålende officersgerning indenfor den svenske fortifikationsetat. Det var ham, der var den drivende kraft i det enestående topo-